

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการเด็ก

เด็กมีพัฒนาการในช่วงอายุต่างๆ ในหลายๆ ด้าน กล่าวคือ พัฒนาการทางร่างกาย พัฒนาการทางความคิด พัฒนาการทางสติปัญญา พัฒนาการทางอารมณ์ พัฒนาการทางสังคม และพัฒนาการทางบุคลิกภาพในด้านต่างๆ เช่น ความเป็นผู้นำ ความคิดสร้างสรรค์ เป็นต้น นักจิตวิทยาพัฒนาการเรียกเด็กในวัย 6-12 ปี ว่าเป็นวัยเด็กตอนกลางมากกว่าวัยเด็กเข้าโรงเรียน (school age) ที่เป็นคำที่ผู้คนทั่วไปใช้เรียกเด็กในวัยนี้ เนื่องจากหากเรียกว่า วัยเข้าโรงเรียน จะใช้ในความหมายว่าเป็นช่วงวัยที่เด็กเริ่มเรียนวิชาการที่โรงเรียนอย่างจริงจัง เป็นเรื่องเป็นราวและเป็น การบ่งชี้ถึงพัฒนาการของเด็กที่ได้รับจากการศึกษาในโรงเรียน

นักจิตวิทยาได้อธิบายถึงพัฒนาการในด้านต่างๆ ในแต่ละช่วงอายุของเด็ก ในการศึกษา ครั้งนี้จะกล่าวถึงพัฒนาการในด้านต่างๆ ของเด็กวัย 6-12 ปี (วัยเด็กตอนกลาง) ดังนี้

1. พัฒนาการทางกาย

พัฒนาการทางกายของเด็กในระยะวัย 6 ถึง 12 ขวบ เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ช้าๆ แต่ สม่าเสมอ พัฒนาการทางกายไม่มีลักษณะเด่นพิเศษ ในระหว่างนี้เป็นระยะที่เด็กหญิงโต "เร็วกว่า" เด็กชายวัยเดียวกัน ทั้งในด้านความสูงและน้ำหนัก ลักษณะเช่นนี้ยังคงเป็นไปจนกระทั่งย่างเข้าสู่ วัยรุ่นตอนปลาย เด็กชายจึงโตทันและล้ำหน้าเด็กหญิง ร่างกายขยายทางสูงมากกว่าทางกว้าง ลำตัวยาว แขนขายาวออก รูปร่างเริ่มเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ลักษณะผู้ใหญ่ อวัยวะ และระบบการ หมุนเวียนของโลหิตเจริญเติบโตอย่างเต็มที่ ฟันแท้ขึ้นแทนที่ฟันน้ำนม เด็กในวัยนี้ไม่อยู่นิ่ง ชอบเล่น และทำกิจกรรมต่างๆ ที่ใช้ความรวดเร็ว ไม่มีความระมัดระวังมากนัก จึงประสบอุบัติเหตุง่ายและ บ่อย

การทำงานประสานกันของกล้ามเนื้อใหญ่น้อย และประสาทสัมผัสละเอียดอ่อนดีขึ้นมาก การพัฒนาการทางสติปัญญาที่ต้องใช้ทักษะประเภทนี้เป็นสื่อจึงทำได้แล้ว เด็กสามารถเล่นเกมสที่ ซับซ้อนและทำกิจกรรมการเล่นชนิดสร้างสรรค์ได้ (creative plays) เช่น การวาดภาพ การปั้นรูป การทำกรรที่มีมือ การแกะสลัก การดนตรี ฯลฯ

การเติบโตทางกายและการตระหนักถึงบทบาททางเพศทำให้เกิดความอยากรู้อยากเห็น เรื่องราวทางกายของเพศตรงข้าม เริ่มสนใจรูปร่างหน้าตา ความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับร่างกายนี้จะสลับไปจนถึงขีดสูงสุดในระยะวัยรุ่น

ความเจริญเติบโตแข็งแรงทางกายขึ้นอยู่กับอิทธิพลหลายประการ เช่น ลักษณะกรรมพันธุ์ อาหาร การออกกำลังกาย ความมั่นคงทางอารมณ์ การพักผ่อนหลับนอน ความมีสุขภาพดี เป็นฐานของความเจริญเติบโตด้านอารมณ์ สังคม และสติปัญญา

เด็กจะเริ่มพัฒนาความเป็นตัวของตัวเองจากกระบวนการสื่อสารต่างๆที่เกิดขึ้นรอบๆตัว ทั้งที่เป็นการสื่อสารในครอบครัว การสื่อสารในกลุ่มเพื่อนๆที่โรงเรียน การเปิดรับสื่อต่างๆ เด็กวัยนี้ จะเริ่มมีการรวบรวมข้อมูลและประมวลผลหรือตีความหมายของสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างมีระบบ และมีประสิทธิภาพมากขึ้นเนื่องจาก พัฒนาการทางสติปัญญาเจริญที่เติบโตไปอีกลำดับขั้นหนึ่ง พัฒนาการทางสังคมขยายขอบข่ายกว้างขวาง เริ่มที่จะรู้จักคบหากับเพื่อนร่วมรุ่นได้ดีกว่าในวัยเด็กตอนต้น แม้ว่าพ่อแม่หรือผู้ปกครองจะยังคงมีบทบาทสำคัญในการอบรมดูแลบุตร แต่สิ่งแวดล้อมใหม่อื่นๆที่เด็กได้เรียนรู้ที่บ้านก็เริ่มมีบทบาทกับเด็กพอๆ กับพ่อแม่ผู้ปกครองที่บ้าน หรือยิ่งกว่า สำหรับเด็กบางคน เด็กๆ ทุกวันนี้ ใช้เวลาไปกับกิจกรรมร่วมครอบครัวน้อยลง การที่พ่อแม่หรือผู้ปกครองมีหน้าที่ต้องทำงานหาเงินมาเลี้ยงดูลูกให้ได้มีคุณภาพชีวิตและเป็นพื้นฐานที่ดีที่สุด สำหรับลูกจึงอาจมองข้ามความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพ่อแม่-ลูกทั้งในด้านการอบรมสั่งสอนและการถ่ายทอดความรักและให้ความสำคัญกับรายละเอียดต่างๆในการสื่อสารในครอบครัวที่จะเป็นปราการที่แข็งแกร่งที่จะสร้างพื้นฐานที่ดีให้บุตร ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกในอนาคต

2. พัฒนาการทางสังคม

ลักษณะพัฒนาการที่สำคัญซึ่งควรบังเกิดขึ้นในช่วงนี้คือ "การเตรียมตัว" เพื่อเป็นเด็กวัยรุ่น และเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สามารถรับผิดชอบตนเองในด้านต่างๆ ได้ เช่น หัดทำอะไรด้วยตนเองได้ เรียนรู้ที่จะเล่น เรียนและทำงานกับเพื่อนร่วมวัย เรียนรู้ที่จะให้ความเป็นเพื่อนกับผู้อื่นและสร้างมิตรภาพ

2.1 พัฒนาการทางสังคมในระยะนี้จะมีลักษณะแตกต่างจากวัยเด็กตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด เช่น เด็กจะคบเพื่อนในวัยเดียวกันมากขึ้น

2.2 พัฒนาการด้าน egocentric ลดลง ทำให้เด็กสามารถรวมกลุ่มเล่นกับเพื่อนได้ดียิ่งขึ้น สมรรถภาพทางความคิดและพัฒนาการด้านศีลธรรมจรรยา ทำให้เด็กร่วมเล่น เรียน ทำกิจกรรมต่างๆ เป็นกลุ่มได้ดี

2.3 ความสำคัญของการเรียนที่มีต่อชีวิต ค่านิยมในสังคมปัจจุบัน การต้องเข้าสังคมทำให้เด็กผูกพันกับเพื่อนที่โรงเรียนและเริ่มให้ความสำคัญกับครอบครัวน้อยลง

ช่วงวัยเด็กตอนกลางเป็นช่วงที่เด็กเริ่มมีกลุ่มเพื่อนกับเพื่อนร่วมวัยที่เป็นเพศเดียวกันเป็นส่วนมาก การที่เด็กเริ่มสามารถเข้ากลุ่มได้นั้น ทำให้เด็กได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกับผู้อื่นที่ไม่ใช่บุคคลในครอบครัว รู้จักเคารพกฎเกณฑ์ระเบียบ รู้จักมารยาทสังคม รู้จักนิสัยใจคอของเพื่อน ลดนิสัยเด็กๆ แต่อาจยังมีการแสดงออกแบบเด็กๆกับที่บ้านเนื่องจากยังต้องการแสดงความเป็นตัวของตัวเอง การที่เด็กได้มีโอกาสแสดงออกดังกล่าวมีคุณค่าต่อเด็ก ทำให้การเปลี่ยนช่วงวัยเป็นการเปลี่ยนที่ค่อยเป็นค่อยไปและไม่เกิดความเครียดหรือกดดันกับเด็กจนเกินไป

เมื่อเด็กเริ่มเปลี่ยนสังคมบ้านมาสู่สังคมที่โรงเรียน เด็กรู้สึกว่าเหว่ ขาดที่พึ่งทางความคิดและอารมณ์ เด็กจะพบว่าการรวมกลุ่มกับเพื่อนในวัยเดียวกัน ให้ความรู้สึกอุ่นใจ สนุกสนาน มีความเข้าอกเข้าใจ ความเห็นใจ และเป็นเจ้าของซึ่งกันและกันได้ยิ่งยึ้นกว่า แน่นแฟ้นกว่า ถ้าหากเด็กสามารถแสวงหากลุ่มเช่นนี้ได้ เด็กจะเห็นความสำคัญของสัครอบครัวน้อยลง (ปลายวัยเด็กตอนกลาง) กลุ่มเริ่มมีอิทธิพลต่อเด็กในด้านอารมณ์ ความคิดนึก ทศนคติ ความมุ่งหวัง ความปรารถนา ค่านิยม ควร ไม่ควร ฯลฯ ถ้าสิ่งต่างๆที่มีอิทธิพลต่อเด็กเหล่านี้มีลักษณะใกล้เคียงกันกับลักษณะที่เด็กได้รับการอบรมจากที่บ้าน ความขัดแย้งระหว่างเด็กกับบิดามารดาผู้ปกครองก็มีไม่มากนัก ถ้าต่างกันมากก็จะเกิดขัดแย้งขึ้นในความคิดของเด็กซึ่งจะกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองกับเด็ก

การรวมกลุ่มเป็นการรวมอย่างไม่มีรูปแบบกฎเกณฑ์ (unstructured) แต่ละกลุ่มมีผู้นำ มีผู้ตาม กลุ่มวัยเด็กตอนกลางมักมีสมาชิกมากกว่ากลุ่มวัยเด็กตอนต้น (ซึ่งมักเป็นเพศเดียวกัน) ผู้นำและสมาชิกของกลุ่มเปลี่ยนแปลงได้ การรวมกลุ่มในระยะวัยเด็กตอนกลางค่อนข้างจะยิ่งยึ้นกว่าระยะวัยเด็กตอนต้น กลุ่มแต่ละกลุ่มมีแนวคิด ทศนคติ ค่านิยม ภาษา กฎ ระเบียบ ฯลฯ เฉพาะกลุ่มซึ่งเหมือนบ้างต่างบ้างจากกลุ่มอื่นๆ ลักษณะต่างๆ เหล่านี้เรียกว่า วัฒนธรรมกลุ่ม (peer culture) เด็กที่เข้าร่วมกลุ่มจะพยายามประพฤติปฏิบัติตามวัฒนธรรมกลุ่ม เพื่อเป็นสมาชิกของกลุ่ม เพื่อให้เพื่อนยอมรับเข้ากลุ่ม ความประพฤติเช่นนี้บางครั้งก็ขัดกับกฎระเบียบของโรงเรียน หรือของสังคม หรือการอบรมที่เด็กได้รับมาจากบ้าน

การรวมกลุ่มของเด็กสร้างนิสัยแข่งขันและร่วมมือซึ่งจะติดตัวไปภายหน้าทั้งอย่างรู้ตัว และอย่างไม่รู้ตัว เมื่ออยู่ในกลุ่มเด็กจะแข่งขันกันในทุกๆ ด้านของชีวิต เช่น ความร่ำรวย ความฉลาด

ความสามารถ การเรียน การเล่น ฐานะทางสังคมของครอบครัว ความมีหน้ามีตา มีเกียรติ การได้รับความสนใจจากผู้อื่น คู่แข่งมีทั้งระหว่างเพื่อนในกลุ่มและเพื่อนนอกกลุ่ม การแข่งขันอาจนำไปสู่ความอิจฉาริษยา การทะเลาะเบาะแว้ง การกลั่นแกล้ง การแตกกลุ่ม ฯลฯ

Lefrancois (1990:384) ได้กล่าวไว้ว่า เด็กชายมีนิสัยชอบแข่งขันมากกว่าเด็กผู้หญิง ซึ่งเชื่อกันว่าเพราะได้รับการเรียนรู้จากค่านิยมของสังคม เด็กหญิงให้ความร่วมมือและประนีประนอมซึ่งกันและกันในกลุ่มมากกว่าเด็กชาย

แม้ว่ากลุ่มเพื่อนจะมีอิทธิพลต่อเด็กในด้านการสร้างลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพตามที่ Lefrancois (1990) ได้แสดงทัศนะไว้ก็ตาม แต่อิทธิพลของกลุ่มจะลึกซึ้งและส่งผลต่อเด็กมากน้อยแค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับ การเรียนรู้และประสบการณ์ที่เด็กได้รับมาจากที่บ้านโดยผ่านการอบรมสั่งสอนหรือกระบวนการสื่อสารในครอบครัวนั่นเอง

นักจิตวิทยาเสนอแนวคิดว่าในการศึกษาเรื่องพฤติกรรมทางสังคมของเด็กจะต้องตระหนักเสมอว่า มีความแตกต่างอย่างมากในกลุ่มเด็ก ๆ ในด้านพฤติกรรมกลุ่ม เด็กบางคนอาจเป็นเด็กชอบสังคม ช่างเจรจา ช่างแสดงตัว แต่หลาย ๆ คนเป็นเด็กเงียบ เก็บตัว ซ้ำอ้าย แต่เด็กเงียบ ๆ เก็บตัว หรือพูดน้อยไม่ได้แสดงว่าเขาเป็นเด็กที่ไม่มีทักษะเชิงสังคม หรือไม่มีกลุ่ม จากการศึกษาพบว่า เด็กพวกนี้ก็มีทักษะทางสังคมที่ดีเช่นกันและอาจมีกลุ่มเพื่อนสนิมด้วยแต่อาจมีจำนวนน้อยกว่าเด็กพวกที่ช่างพูดและชอบแสดงออก โดยอาจมีเพื่อนที่คบหาเป็นกลุ่มเพียงสองสามคน (Lefrancois 1990)

3. พัฒนาการทางอารมณ์

สิ่งที่ต้องพัฒนาในด้านอารมณ์ของเด็กในระยะนี้คือ การเข้าใจอารมณ์ของตนเอง อารมณ์ของบุคคลอื่น การรู้จักควบคุมอารมณ์ และการรู้จักแสดงอารมณ์ออกมาอย่างเหมาะสม พัฒนาการเหล่านี้จำเป็นสำหรับสุขภาพจิตที่ดีของเด็ก และเป็นหนทางให้เด็กได้มีโอกาสเข้าร่วมกลุ่มกับเด็กอื่นๆ การพัฒนาด้านนี้ ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับตัวเด็กจะต้องช่วยเหลือด้วย โดยการ

3.1 เปิดโอกาสให้เด็กเข้ากลุ่ม กลุ่มจะบีบบังคับให้เด็กเรียนรู้และปรับปรุงการควบคุมอารมณ์ และแสดงออกอารมณ์ในลักษณะที่สังคมยอมรับ (แต่มีข้อควรระวังคือ กลุ่มบางกลุ่มอาจมีค่านิยมที่ขัดกับการยอมรับของสังคมก็ได้)

3.2 ให้เด็กได้เล่นเชิงออกกำลังกาย โดยการเล่นที่ใช้พลังกำลังแบบต่างๆ เช่น ฟุตบอล ว่ายน้ำ หมากรุก ตีจับ ภูกินหาง ลิงชิงหลัก ปิงปอง ฯลฯ

3.3 การให้มีโอกาสกิจกรรมสร้างสรรค์ต่างๆ เช่น ปั้นรูป วาดรูป เขียนเรื่อง ฯลฯ

4. พัฒนาการทางความคิด

โลกของเด็กวัยเด็กตอนปลายเป็นโลกที่ขยายขอบเขตกว้างขวางทางสังคมและความคิด การเริ่มเรียนในโรงเรียนอย่างจริงๆ จังๆ การได้มีกลุ่มเพื่อนร่วมวัยมากและหลากหลายขึ้น วิชาต่างๆ ที่เด็กได้มีโอกาสได้เรียนอันหลากหลาย ทำให้ขยายความคิด สติปัญญาของเด็กพัฒนา ทั้งแนวกว้างและแนวลึกตามวัย

พัฒนาการทางสติปัญญาซึ่งเกี่ยวเนื่องกันกับความคิด ตั้งอยู่บนรากฐานของการปรับตัว ในการเข้ากลุ่ม ถ้าเด็กมีกลุ่มดี เข้ากับกลุ่มเพื่อนร่วมวัยได้ และไม่มี ความขัดแย้งกับบิดามารดาหรือครู เด็กก็จะมีโอกาสฝึกฝนพัฒนาการทางด้านสติปัญญาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น พัฒนาการทางด้านสังคมและพัฒนาการทางสติปัญญาจึงมีอิทธิพลส่งเสริมซึ่งกันและกัน

Selman (1979) ได้แบ่งระดับพัฒนาการด้านความสามารถในการเข้าใจทัศนะของผู้อื่น ออกเป็น 5 ชั้น มีรายละเอียดดังนี้

ขั้น 0 : การคิดแบบยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง หรือการขาดความสามารถในการแยกความแตกต่างระหว่างมุมมองของตนเองกับผู้อื่น (Egocentric or undifferentiated perspectives) ช่วงอายุ 3 – 6 ปี

เด็กไม่สามารถแยกมุมมองของตัวเองออกจากมุมมองของผู้อื่นได้ ทำให้เด็กไม่รู้ว่าผู้อื่นอาจแปลความหมายของประสบการณ์ทางสังคมหรือการกระทำอย่างเดียวกันในลักษณะที่แตกต่างจากที่ตนเองแปลได้ เด็กมีความคิดในลักษณะยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง เด็กยังไม่สามารถแยกแยะระหว่างคุณลักษณะทางจิตใจกับคุณลักษณะทางกายภาพของโลกทางสังคมได้

ขั้น 1 : การเข้าใจมุมมองส่วนบุคคลหรือความสามารถในการแยกความแตกต่างระหว่างมุมมองของตนเองกับผู้อื่น (Subjective or differentiated perspectives) ช่วงอายุ 5-9 ปี

เด็กสามารถบอกได้ว่า ภายใต้เหตุการณ์ทางสังคมเดียวกัน ตนเองและผู้อื่นอาจมีมุมมองที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันก็ได้ โดยคำนึงถึงเหตุผลหรือแรงจูงใจ (motives) ของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกันก็ได้ จะให้ความใส่ใจกับจิตใจของบุคคลแต่ละคน เด็กมีความคิดแบบด้านเดียว และเด็กมีแนวโน้มจะเลือกใช้ความคิดของตนเองก่อน ยึดตนเองเป็นศูนย์กลางอยู่

ขั้น 2 : ความสามารถในการสะท้อนมุมมองของตนเองหรือการพิจารณาไตร่ตรองมุมมองของกันและกัน (Self-reflection or reciprocal perspectives) ช่วงอายุ 7-12 ปี

เด็กสามารถวางตนเองแทนที่ผู้อื่นและมองตนเองในฐานะที่เป็นผู้กระทำต่อผู้อื่นได้ เด็กสามารถพิจารณาไตร่ตรองความคิดของตนเองและประเมินความคิดและการกระทำของผู้อื่นได้ เด็กมีมุมมองของบุคคลที่ 2

ขั้น 3 : ความสามารถในการเข้าใจมุมมองของบุคคลที่ 3 หรือการพิจารณามุมมองของตนเองและผู้อื่นในเวลาเดียวกัน (Third-person or mutual perspectives) ช่วงอายุ 10-15 ปี

เด็กรู้ว่าบุคคลสามารถพิจารณาไตร่ตรองความคิดและความรู้สึกของบุคคลสองคน ที่มีปฏิสัมพันธ์กัน จากมุมมองของบุคคลภายนอกซึ่งไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้นได้ คือ มีมุมมองของบุคคลที่ 3 (third person perspective)

ขั้น 4 : ความสามารถในการเข้าใจมุมมองทางสังคมหรือมุมมองในเชิงลึก (Societal or indepth perspectives) ช่วงอายุ 12 ปีขึ้นไป

มุมมองส่วนบุคคลที่ทั้งสองฝ่ายมีต่อผู้อื่น ไม่ได้เป็นเพียงการคาดหวังหรือการรับรู้ที่มีร่วมกันหรือเหมือนกันเท่านั้น แต่ยังเป็น การติดต่อสื่อสารที่มีหลายทิศทาง ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาเดียวกันหรือในระดับที่ลึกกว่านั้น รู้ว่ามุมมองของคนส่วนใหญ่ในสังคมหรือกลุ่มบุคคลก่อให้เกิดระเบียบแบบแผนหรือระบบต่างๆ เช่น ค่านิยมทางสังคม

จากการศึกษาวิจัยของ Feffer & Gourevitch (1960) สรุปได้ว่าพัฒนาการด้านความสามารถในการเข้าใจทัศนะของผู้อื่นเพิ่มขึ้นตามอายุ และเด็กอายุ 9 ปีขึ้นไป มีพัฒนาการด้านความสามารถในการเข้าใจทัศนะของผู้อื่นอยู่ในขั้นสูงสุด (Change of Perspective)

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในครอบครัว

Epstien et al. (1993) ได้ทำการศึกษารูปแบบการสื่อสารในครอบครัวโดยอธิบายถึงการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิกในครอบครัวเกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับการฟังอย่างใส่ใจและคิดถึงความรู้สึกของผู้อื่นทั้งที่เป็นการสื่อสารวัจนภาษาและอวัจนภาษาโดยพบว่ารูปแบบของการสื่อสารในครอบครัวมีผลกับความสัมพันธ์และระดับความพึงพอใจระหว่างสมาชิกในครอบครัว โดยได้แบ่งรูปแบบของการสื่อสารในครอบครัวเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. Clear and Direct Communication คือ การสื่อสารที่ใช้คำที่มีความหมายโดยตรงกับสิ่งที่ต้องการสื่อสารและเป็นการสื่อสารที่ผู้ส่งสารได้เป็นผู้พูดกับผู้รับสารที่ต้องการโดยตรง กล่าวคือ หากพ่อต้องการจะพูดหรือสื่อสารกับลูกก็จะทำการสื่อสารหรือพูดกับลูกคนนั้นๆ โดยตรง

โดยไม่พูดผ่านสมาชิกคนอื่นในครอบครัว และเป็นการพูดที่มีความหมายตรงกับคำที่ใช้สื่อสาร เช่น หากพ่อไม่พอใจที่ลูกกลับบ้านไม่ตรงเวลาและไม่ได้บอกไว้ พ่อก็จะพูดว่า "พ่อไม่ชอบที่ลูกกลับบ้านบ้านผิดเวลา แล้วยังไม่โทร.มาบอกอีกด้วย"

2. Clear and Indirect Communication คือ การสื่อสารที่ใช้คำที่มีความหมายโดยตรง กับสิ่งที่ต้องการจะสื่อสารแต่ผู้ส่งสารไม่ได้เป็นผู้พูดกับผู้รับสารโดยตรง หรืออาจเป็นการพูดที่ไม่ได้ระบุตัวผู้รับสารว่ากำลังพูดกับใคร กล่าวคือ หากพ่อต้องการสื่อสารกับลูกแต่ไม่ได้ทำการสื่อสารกับลูกคนนั้นโดยตรงแต่ใช้คำที่สื่อความหมายตรงตัวในการสื่อสาร โดยทำการสื่อสารโดยไม่ได้ระบุว่าผู้รับสารเป็นใคร เช่น พ่อต้องการทำการสื่อสารกับลูกว่าไม่พอใจที่ลูกกลับบ้านไม่ตรงเวลาแต่ไม่ได้ระบุว่ากำลังพูดถึงลูกอยู่ เช่นการพูดว่า "ลูกที่ดีถ้าจะกลับบ้านผิดเวลาก็คงจะโทร.มาบอกพ่อแม่" เป็นต้น

3. Masked and Direct Communication คือ การสื่อสารที่ใช้คำที่มีความหมายโดยนัย และผู้ส่งสารทำการสื่อสารกับผู้รับสารที่ต้องการโดยตรง มักเกิดจากการที่ตัวสารนั้นคลุมเครือ ไม่ชัดเจนในเนื้อหา แต่ผู้ส่งสารได้ทำการสื่อสารกับผู้รับสารที่ต้องการจะสื่อสารด้วยโดยตรง กล่าวคือ หากพ่อต้องการจะทำการสื่อสารกับลูกว่าไม่พอใจที่ลูกกลับบ้านไม่ตรงเวลาแต่กลับพูดกับลูกว่า "ทุกครอบครัวจะมีระเบียบวินัยซึ่งเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนในบ้านควรทำ" เป็นต้น

4. Masked and Indirect Communication คือ การสื่อสารที่ใช้คำที่มีความหมายโดยนัย และผู้สื่อสารไม่ได้ทำการสื่อสารกับผู้รับสารที่ต้องการจะสื่อสารด้วยโดยตรง กล่าวคือ หากพ่อต้องการสื่อสารกับลูกแต่ไม่ได้ทำการสื่อสารกับลูกคนนั้นโดยตรงและไม่ได้ใช้คำที่สื่อความหมายตรงตัว โดยอาจทำการสื่อสารกับสมาชิกคนอื่นในครอบครัวแทนหรือทำการสื่อสารโดยไม่ได้ระบุว่าผู้รับสารเป็นใคร เช่น พ่อต้องการทำการสื่อสารกับลูกว่าไม่พอใจที่ลูกกลับบ้านไม่ตรงเวลา แต่พูดขึ้นลอยๆว่า "เด็กสมัยนี้กลับบ้านดึกๆตื่นๆก็ไม่บอกผู้ใหญ่" การกล่าวเช่นนี้ ลูกอาจไม่รู้ตัวว่าพ่อกำลังทำการสื่อสารหรือพูดกับตนเองอยู่ก็ได้ เป็นต้น

J.M. Mcleod, S.H. Chaffee and D.B. Wachman (1967) ได้อธิบายถึงรูปแบบของการสื่อสารในครอบครัว โดยแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1. Socio-Oriented Communication เป็นแบบของความสัมพันธ์ที่มุ่งเน้นการดำรงรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัวตามลำดับชั้นหรือความอาวุโส (Hierarchical personal relationship) ในการติดต่อสื่อสารระหว่างพ่อแม่-ลูก จะเป็นไปในรูปแบบที่ยึดถือสังคมแบบแผน ค่านิยม หรือประเพณีต่างๆเป็นแนวทางในการสื่อสารซึ่งก่อให้เกิดเป็นการติดต่อสื่อสารภายในครอบครัวที่พยายามคงไว้ซึ่งความสามัคคีกลมเกลียว ความสัมพันธ์ระหว่างกันมีความ

สอดคล้อง ไม่ขัดแย้ง ได้เพียง คล้อยตามกันระหว่างพ่อแม่กับลูก หลีกเลี่ยงความขัดแย้งทั้งหลายที่จะเกิดขึ้น ระวังอารมณ์โกรธ และพยายามให้หลีกเลี่ยงความยุ่งยากและปัญหาทั้งหลาย

2. Concept-Oriented Communication เป็นแบบของความสัมพันธ์ในการติดต่อสื่อสารระหว่างพ่อแม่ลูก ที่ยึดถือเรื่องของแนวความคิด ความเป็นไปได้ ข้อเท็จจริง เน้นการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นโดยอิสระเสรี (self expression and free discussion) หรือเรียกว่า "Concept-Oriented" หรือความถูกต้องในเนื้อหา (Content) ที่สื่อสารกันนั้นเป็นหลัก แสดงความคิดเห็นของตนเองออกมาอย่างเปิดเผย ขณะเดียวกันก็ให้ยอมรับฟังความคิดเห็น ความเชื่อของผู้อื่นด้วย รู้จักมองสิ่งต่างๆ จากหลายๆแง่มุม กล้าที่จะแสดงความคิดเห็นของตนออกมาแม้จะมีความแตกต่างจากบุคคลอื่น

การสื่อสารภายในครอบครัวแบบ "Socio-Oriented" กับ "Concept-Oriented" เดิมนั้น ถูกมองว่ามีรูปแบบที่ตรงกันข้ามกัน ครอบครัวหนึ่งไม่มีแนวโน้มไปทาง Socio ก็จะเป็นที่ Concept หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง จะมีครอบครัวแบบ Socio - Oriented ที่เน้นการให้ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่กับครอบครัวแบบ Concept - Oriented ที่เน้นให้แสดงออกซึ่งความคิด แต่จากการศึกษาต่อมาพบว่ารูปแบบทั้ง 2 นี้ไม่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ถ้าครอบครัวหนึ่งมีแบบแผนอย่างหนึ่งแล้ว อาจจะมีอีกแบบหนึ่งที่มีแนวโน้มไปทางใดทางหนึ่งระหว่าง Socio-Oriented กับ Concept-Oriented แล้ว ยังมีครอบครัวที่มีแนวโน้มที่จะมีลักษณะ Socio-Oriented และ Concept-Oriented พร้อมๆ กัน หรือขาดลักษณะ Socio-Oriented และ Concept-Oriented ทั้งคู่ได้อีกด้วย

David Kantor and William Lehr (1976) ได้ทำการศึกษาวิจัยและอธิบายการสื่อสารในครอบครัวโดยเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการแบ่งรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. การสื่อสารในครอบครัวแบบปิด (closed family) หมายถึง แบบวิธีการสื่อสารในครอบครัวที่เข้มงวดมีการวางระเบียบกฎเกณฑ์อย่างรัดกุม ผู้ที่กำหนดกฎเกณฑ์คือผู้ที่มีอำนาจสูงสุดซึ่งมักจะ ได้แก่ พ่อผู้กำหนดกฎเกณฑ์จะเป็นผู้ให้คำแนะนำและควบคุมกิจกรรมต่างๆ ในครอบครัว ประเด็นของการสนทนาและข้อมูลข่าวสารที่ผ่านสื่อต่างๆ เพื่อให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของครอบครัว ซึ่งจะกำหนดว่าอะไรบ้างที่สมาชิก ควรจะได้ประสบพบเห็นและอะไรบ้างที่ไม่ควร

2. การสื่อสารในครอบครัวแบบเปิด (open family) หมายถึง แบบวิธีการสื่อสารในครอบครัวที่สมาชิกแต่ละคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจความเป็นไปต่างๆ ภายในครอบครัวสูง แต่ละคนมีบทบาทค่อนข้างมากและมีความยืดหยุ่นสูง แม้ว่าโดยปกติแล้วพ่อแม่จะมีอำนาจในบ้าน

มากกว่าลูก แต่ก็มิมีบทบาทเฉพาะที่จำเป็น กฎระเบียบของครอบครัวเป็นสิ่งที่ผ่อนผันและเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น เวลาร่วมรับประทานอาหารเย็น อาจเปลี่ยนแปลงโดยการตัดสินใจของคนส่วนใหญ่ในบ้าน หรือบางคนอาจจะไม่มารับประทานอาหารที่บ้านก็ได้ ประเด็นต่างๆ เหล่านี้เป็นเรื่องที่พูดคุยซึ่งกันและกันได้ การโน้มน้าวใจเป็นวิธีการที่พ่อแม่มักใช้ได้ผลดีกว่าการแสดงอำนาจเหนือลูกทุกคนมีสิทธิโน้มน้าวใจสมาชิกคนอื่นๆ ให้ทำสิ่งที่ตนต้องการแม้ว่าโดยปกติพ่อแม่จะเป็นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจในการจัดการเรื่องต่างๆ ภายในบ้าน แต่โครงสร้างของอำนาจก็ไม่ได้เป็นไปอย่างตายตัว แต่ละคนมีสิทธิที่จะเสนอร่วมตัดสินใจและดำเนินการได้ ครอบครัวแบบนี้มีการติดต่อสื่อสารกับบุคคลภายนอกมากพร้อมกันนั้นก็รับอิทธิพลจากภายนอกอยู่เสมอ ไม่มีการสกัดกั้นข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่างๆ ที่หลั่งไหลสู่ครอบครัวแตกต่างจากครอบครัวแบบปิด

3. การสื่อสารในครอบครัวแบบปล่อย (Laissez – Faire) หมายถึง แบบวิธีการสื่อสารในครอบครัวที่สมาชิกแต่ละคนสามารถทำอะไรตามที่ต้องการได้ กฎระเบียบต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การอยู่ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวแบบนี้เป็นไปตามสบายในแบบฉบับของแต่ละคน เรื่องที่แต่ละคนสนใจมักเป็นเรื่องในปัจจุบัน ไม่มีการวางแผนล่วงหน้าและไม่มีเป้าหมายระยะยาวสำหรับอนาคต การใช้ทรัพยากรหรือดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในครอบครัวแบบนี้มักเป็นไปเพื่อจัดการกับปัญหาเฉพาะหน้า ครอบครัวแบบนี้ติดต่อสื่อสารกับบุคคลภายนอกสูง และรับอิทธิพลจากภายนอกมากตามอัธยาศัยของสมาชิกแต่ละคน ความเป็นอยู่ตามความพอใจของแต่ละคน เช่น ในขณะที่คนอื่นๆ นอนหลับ อาจจะมีบางคนทำงานหรือรับประทานอาหารตารางเวลากิจกรรมของครอบครัวไม่คงที่ ขึ้นอยู่กับการจัดการใช้ชีวิตประจำวันของสมาชิกแต่ละคน

ต่อมาได้มีการปรับรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวตามแนวคิดของ S.H. Chaffee, J.M. Mcleod และ D.B. Wackman (1967) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Eswara (1974) ที่ได้อธิบายเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวโดยแบ่งการสื่อสารภายในครอบครัวเป็น 4 ลักษณะดังนี้

1. การสื่อสารภายในครอบครัวแบบปล่อยปละ (Laissez – Faire) คือ ลักษณะพฤติกรรม การสื่อสารภายในครอบครัวระหว่างพ่อแม่-ลูกนั้น ไม่ได้เน้นหรือยึดถือทั้ง Socio – Orientation และ Concept – Orientation อย่างมาก คือ เป็นไปอย่างอิสระเสรี ไม่มีกรอบหรือแนวทางที่เป็นแบบอย่างว่าลูกจะต้องเชื่อฟัง คล้อยตามแนวคิดเห็นทัศนะของพ่อแม่ หรือห้ามไม่ให้โต้เถียงขัดแย้ง ในขณะเดียวกันเด็กก็จะไม่ได้รับการแนะนำ หรือสนับสนุนจากพ่อแม่ให้กล้าเปิดเผยตัวเองหรือกล้าแสดงความคิดเห็นต่างๆ ด้วย

2. การสื่อสารภายในครอบครัวแบบปกป้อง (Protective) มีลักษณะของพฤติกรรมสื่อสาร ที่ให้ความสำคัญกับสังคม ประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติ ปลุกฝังกันมาเป็นอย่างมาก และเป็นลำดับแรก ในขณะที่ยึดถือหรือให้ความสำคัญต่อเรื่องของความคิด ความถูกต้องของเนื้อหา ข้อเท็จจริง ที่สื่อสารความกันนั้นเป็นอันดับรองลงไป การสื่อสารในลักษณะนี้จะแสดงให้เห็นได้จากการที่เด็กจะถูกสอนให้เชื่อฟัง คล้อยตามผู้ใหญ่ เพื่อที่จะอยู่ร่วมกันในครอบครัวหรือติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นได้เป็นอย่างดีและราบรื่น เด็กจะถูกสอนไม่ให้เห็นความคิดเห็นขัดแย้ง โต้เถียง แม้ในความคิดของตนเองจะไม่เห็นด้วยหรือคิดว่าไม่ถูกต้องก็ตาม

3. การสื่อสารภายในครอบครัวแบบเปิดเสรี (Pluralistic) มีลักษณะพฤติกรรมสื่อสารที่ให้ความสำคัญในการให้เด็กรู้จักพัฒนาความคิดเห็นที่เป็นของตัวเอง และการแสดงออก แม้ความคิดเห็นเหล่านั้นจะแตกต่างกัน ลักษณะที่สังเกตได้ก็คือ เด็กจะถูกอบรมสั่งสอนให้รู้จักมีความคิดใหม่ๆ และกล้าที่จะแสดงออกโดยการอภิปราย ตกเถียงในประเด็นเรื่องราวต่างๆ ในสถานการณ์รอบตัวกับบุคคลอื่นๆ รู้จักกล้าตัดสินใจด้วยตนเองโดยไม่ต้องกลัวว่าความคิดเห็นที่ขัดแย้งไม่ตรงกับพ่อแม่ นั้น จะทำให้พ่อแม่ไม่พอใจหรือเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ และโดยไม่ต้องหวังพะวงติดยึดอยู่กับสังคม ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีมากนัก คือ ให้ความสำคัญกับการเชื่อฟังผู้ใหญ่ การคล้อยตาม ความสามัคคีกลมเกลียวเป็นเรื่องรองลงไป

4. การสื่อสารภายในครอบครัวแบบประนีประนอม (Consensual) มีลักษณะพฤติกรรมสื่อสารที่เน้นย้ำ ยึดถือ หรือให้ความสำคัญทั้ง Socio-Oriented และ Concept-Oriented อย่างมาก ทั้ง 2 แนวทาง กล่าวคือ เรื่องของสังคม ประเพณี และแบบแผนที่ยึดถือปฏิบัติปลุกฝังกันมาก็เน้นย้ำให้ความสำคัญ ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ละเลยที่จะให้ความสำคัญกับการสอนให้เด็กรู้จักพัฒนาความคิดเห็นที่เป็นของตัวเอง และการแสดงออก แม้ความคิดเห็นเหล่านั้นจะแตกต่างกันก็ตาม

Maccoby and Martin (1983) ได้อธิบายเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเป็น 2 มิติ ดังนี้

มิติควบคุมมากกับควบคุมน้อย (Demanding/Controlling vs. Undemanding/Low control) และมิติการยอมรับ/ตอบสนองกับมิติการไม่ยอมรับ/ปฏิเสธ (Accepting/Responsive vs. Rejecting/Unresponsive) โดยจากแนวคิดนี้สามารถแบ่งการอบรมเลี้ยงดูเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

1. การอบรมเลี้ยงดูแบบอำนาจนิยม (Authoritarian parenting) พ่อแม่เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์และเด็กจะต้องปฏิบัติตาม โดยที่เด็กไม่สามารถต่อรองได้และพ่อแม่ไม่ยอมรับความต้องการของเด็ก เด็กเหล่านี้มีแนวโน้มภาคภูมิใจต่ำ รู้สึกผิดและแยกตัวจากสังคม

2. การอบรมเลี้ยงดูแบบสมยอม (Indulgent-permissive parenting) พ่อแม่จะไม่ควบคุมและยอมตามข้อเรียกร้องของเด็ก มีผลทำให้เด็กเอาแต่ใจตนเอง ขาดการควบคุมตนเอง มีแนวโน้มเป็นเด็กก้าวร้าว

3. การอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตย (Authoritative-reciprocal parenting) พ่อแม่สนับสนุนให้เด็กเป็นตัวของตัวเอง ยอมรับสิทธิและข้อเรียกร้องของเด็กตามเหตุผล ตัดสินปัญหา ร่วมกัน และเด็กมีส่วนร่วมในการตั้งกฎเกณฑ์และมีข้อตกลงร่วมกัน เด็กเหล่านี้จะรับผิดชอบต่อสังคม ไม่ก้าวร้าวและเป็นตัวของตัวเอง มีความภาคภูมิใจในตนเอง

4. การอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลย (Indifferent-uninvolved-neglecting parenting) เป็นการเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลย และทอดทิ้งเด็ก มีผลทำให้เด็กก้าวร้าว การควบคุมตนเองต่ำ มีความภาคภูมิใจในตนเองต่ำ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับเด็กไม่ดี (Maccoby & Martin, 1983 quoted in Rutter, 1987)

Bandura ได้แสดงให้เห็นว่าบุคลิกภาพสามารถพัฒนาได้จากอาการสังเกตแบบอย่าง นอกเหนือจากการให้รางวัลและการลงโทษ เด็กที่อยู่ในสภาวะที่มีความรุนแรงในครอบครัว โอกาสที่จะเห็นและเลียนแบบความรุนแรงได้สูง นอกจากนี้สื่อก็เป็นอีกทางหนึ่งที่เด็กจะลอกเลียนแบบพฤติกรรมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีที่พ่อแม่มีเวลาให้แก่เด็กน้อยและเด็กต้องอยู่กับสื่อมากๆ (Bandura, 1961;1963)

การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่กล่าวมาแล้วนั้นมีบทบาทสำคัญต่อความสามารถส่วนบุคคล ในการเข้าใจผู้อื่น รวมทั้งการรับรู้ว่าผู้อื่นคิดและรู้สึกแตกต่างกับตนอย่างไร การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นเป็นสิ่งสำคัญมากเพราะเป็นการเปิดโอกาสให้เด็กได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ค้นพบความแตกต่างทางบทบาทและเรียนรู้ว่าผู้อื่นมีพฤติกรรม ความคิด และความรู้สึกอย่างไรในสถานการณ์ที่ต่างกันไป (Zigler & Finn-Stevensen, 1987)

Selman (1976 อ้างถึงใน Mendelsohn & Straker, 1999) เสนอว่า พัฒนาการด้านความสามารถในการเข้าใจทัศนะของผู้อื่น มีบทบาทสำคัญต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในหลายด้าน เช่น ความสามารถในการแก้ปัญหาทางสังคม ความสามารถในการติดต่อสื่อสารและการพูดชักชวน ความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้สึกของผู้อื่น ความเข้าใจเกี่ยวกับความถูกต้องและความยุติธรรม และการรู้จักเหตุผลทางจริยธรรมของเด็ก

ทั้งนี้ งานวิจัยนี้ใช้กรอบในการวิจัยด้านรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวโดยอ้างอิงจากแนวคิดรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวของ David Kantor and William Lehr (1976)

องค์ประกอบสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้เด็กมีความสามารถในการเข้าใจทัศนะของผู้อื่นคือ พัฒนาการทางสติปัญญา (มัลลิกา สันติหรือญภาค, 2545 และ สุจิตรา แก้วเขียว, 2534) มีดังนี้

1. วิธีการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัว การอบรมเลี้ยงดูที่ได้รับจากบิดามารดามีบทบาทสำคัญมากในการปลูกฝังความคิดและทัศนคติที่ดีให้แก่เด็ก ซึ่งจะส่งผลให้เด็กเติบโตเป็นคนดีของสังคมต่อไป การอบรมเลี้ยงดูที่เน้นการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การเปิดโอกาสให้เด็กได้สวมบทบาทร่วมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
2. สภาพสังคมหรือชุมชนรอบๆ ตัวเด็ก มีส่วนส่งเสริมความสามารถในการเข้าใจทัศนะของผู้อื่น เด็กได้มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวาทะกับเพื่อนหรือผู้ใหญ่
3. การปฏิสัมพันธ์กับเพื่อน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เด็กลดการยึดตนเองเป็นศูนย์กลางและพัฒนาความสามารถในการเข้าใจทัศนะของผู้อื่น โดยเฉพาะในช่วงวัยเด็กตอนต้นและวัยรุ่น สร้างมิตรภาพกับกลุ่ม เริ่มเรียนรู้ค่านิยมทางสังคมจากกลุ่มเพื่อนและบุคคลรอบข้าง ซึ่งจะทำให้ความสำคัญต่อสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล ทั้งต่อบุคคลใกล้ชิดและบุคคลอื่น ทั้งวัยเดียวกันและต่างวัยกัน
4. การแสดงบทบาทสมมติ ช่วยให้เด็กเรียนรู้และเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น ช่วยให้เด็กรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และส่งเสริมให้เด็กได้พัฒนาความรู้สึกเกี่ยวกับตนเองในทางที่ดี รวมทั้งได้มีโอกาสสำรวจตนเองและเรียนรู้เกี่ยวกับผู้อื่น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารภายในครอบครัว

การสื่อสารในครอบครัวได้มีผู้นำมาศึกษาในแง่มุมต่างๆ ที่มีผลกับปัจเจกบุคคลมากมาย ในที่นี้จะกล่าวถึงงานวิจัยรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับเด็ก ดังนี้

Peterson (1999) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะของการสื่อสารในครอบครัวที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นและแข็งแกร่งระหว่างสมาชิกในครอบครัวที่เกิดจากการสื่อสารระหว่างกันทั้งที่เป็นวัจนภาษาและอวัจนภาษา พบว่า ปัจจัยความถี่ในการสื่อสาร การใช้เวลาในการสื่อสารส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว การสื่อสารที่ชัดเจนและตรงประเด็นก่อให้เกิดความรู้สึกที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว และมีผลต่อการสื่อสารที่

ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน นอกจากนี้ การเป็นผู้ฟังที่ดีและใส่ใจยังก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว การสื่อสารควรคำนึงถึงความรู้สึกของคู่สื่อสารด้วยโดยต้องให้ความสำคัญทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษา

Koerner และ Eis (2002) ได้ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารในการสนทนากันในครอบครัวโดยกล่าวถึงลักษณะการสื่อสารในครอบครัวอีกรูปแบบหนึ่ง ดังนี้

1. การสื่อสารที่ให้ความสำคัญกับบุคคลเป็นหลัก (person-centered) คือ การสื่อสารที่ให้ความสำคัญกับผลของการแสดงพฤติกรรมของเด็กที่มีต่อความรู้สึกของคู่สื่อสาร โดยพ่อแม่ผู้ปกครองจะเป็นผู้บรมสั่งสอนระเบียบวินัยและการคิดอย่างมีเหตุผลกับเด็ก ซึ่งการสื่อสารรูปแบบนี้จะส่งผลให้เด็กพัฒนาทักษะการสื่อสารให้เหมาะสม

2. การสื่อสารที่ให้ความสำคัญกับตำแหน่ง สถานภาพ ลำดับความอาวุโสเป็นหลัก (position-centered) เป็นรูปแบบการสื่อสารที่ให้ความสำคัญกับบรรทัดฐาน กฎเกณฑ์ ระเบียบต่างๆ ค่านิยมที่สังคมกำหนดไว้ โดยเด็กจะทำการสื่อสารตามที่ถูกสั่งสอนมาว่าเป็นบรรทัดฐานของสังคมที่จะต้องปฏิบัติกับใคร อย่างไร โดยการสื่อสารรูปแบบนี้อาจส่งผลให้เด็กขาดจริยธรรมในเรื่องการใส่ใจกับความรู้สึกของผู้อื่นและไม่เข้าใจผู้อื่นหากการสื่อสารนั้นไม่สอดคล้องกับความคิดของตน

Chaffee, Mcleod และ Wackman (1975) ศึกษา รูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวระหว่างพ่อแม่ ลูก ที่มีความสัมพันธ์กับการใช้สื่อเพื่อรับข่าวสารของเด็กวัยรุ่น พบว่าในบ้านที่มีการสื่อสารภายในครอบครัวแบบเปิดเสรี (Pluralistic) เด็กจะเปิดรับสารที่มีเนื้อหาสาระข่าวสารมากกว่าสารที่มีเนื้อหาในทางให้ความบันเทิง ซึ่งเด็กอื่นๆ จะได้รับจากการเปิดรับสื่อ

นอกจากนี้ยังพบว่ารูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับการใช้สื่อ (Media Use) ของเด็กวัยรุ่น คือ วัยรุ่นจากครอบครัวที่มีการสื่อสารแบบปกป้อง (Protective) จะใช้เวลาในการดูโทรทัศน์มากกว่าวัยรุ่นจากครอบครัวที่มีการสื่อสารแบบอื่นๆ และเนื้อหาจะมีความรุนแรง ตื่นเต้น ให้ความบันเทิง ซึ่งเป็นผลมาจากการที่เด็กถูกเลี้ยงดูให้อยู่ในกรอบที่มีกฎเกณฑ์เคร่งครัดมาก จึงแสดงออกโดยการเปิดรับสื่อที่เป็นการปลดปล่อยความกดดัน ความเครียดที่ไม่สามารถแสดงออกได้ วัยรุ่นที่มาจากครอบครัวแบบเปิดเสรี (Pluralistic) มีลักษณะตรงกันข้าม โดยจะใช้เวลาในการดูโทรทัศน์น้อยกว่าวัยรุ่นโดยเฉลี่ย แต่จะสนใจเปิดรับสื่อที่เป็นเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับข่าวสารบ้านเมืองสูง เนื่องจากเด็กกลุ่มนี้มีกิจกรรมอื่นมากจึงใช้เวลาในการดูโทรทัศน์น้อย

ส่วนวัยรุ่นแบบปล่อยปละ (Laissez-Faire) จะไม่สนใจรับข่าวสารบ้านเมืองจากการดูโทรทัศน์ เช่นเดียวกับกลุ่มแบบปกป้อง (Protective)

นิศารัตน์ ทองอุปการ (2538) ศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวและทัศนคติต่อเรื่องเพศของวัยรุ่นในเขตกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวแบบเปิด มีทัศนคติต่อเรื่องเพศในเชิงบวก และเป็นกลาง นอกจากนี้พบว่า รูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม การเปิดรับหนังสือพิมพ์และนิตยสารพฤติกรรมกรเปิดรับหนังสือพิมพ์มีความสัมพันธ์ต่อทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องเพศ และรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวมีความสัมพันธ์กับทัศนคติต่อเรื่องเพศ

พิมพ์วิธชา วัจนะพุกกะ (2547) ศึกษา ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสามารถในการพูดต่อหน้า ชุมชนของเด็กไทย อายุ 6-12 ปี พบว่า อุปนิสัยส่วนตัวด้านความกล้าแสดงออกของเด็ก การร่วม กิจกรรมเสริมหลักสูตรการพูด การเปิดรับสื่อ ส่งผลต่อความสามารถด้านการพูดต่อหน้าชุมชนของเด็ก ทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษา

จรรยา สุวรรทัต และคณะ (2529) พบว่า พ่อแม่คือบุคคลสำคัญที่จะกำหนดวิธีการอบรม เลี้ยงดูเด็กในครอบครัว ผู้อาวุโสในครอบครัวไม่จำเป็นต้องเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดที่จะกำหนดหรือ ตัดสินใจในเรื่องสำคัญ แต่จะเป็นผู้ที่ให้อิสระเสรีแก่พ่อแม่ของเด็กที่จะอบรมบุตรหลาน โดยที่ปู่ย่า ตายายเป็นเพียงผู้คอยช่วยเหลือ และเป็นທີ່ปรึกษาแก่พ่อแม่เท่านั้น

การอบรมเลี้ยงดูและช่วงอายุที่แตกต่างกัน ไม่มีผลต่างกันในการอบรมเลี้ยงดู แต่การศึกษามี ผลแตกต่างกัน และยังพบว่า ปัจจัยตัวแปรทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ทั้งในส่วนของพ่อแม่และปู่ย่าตายาย อันจะส่งผลต่อไปยังตัวเด็กโดยเฉพาะทางการปรับตัว ทางสังคม นอกจากนี้ยังพบว่า การมีประสบการณ์ในการเลี้ยงดูเด็กมากขึ้น ไม่ได้ทำให้ทัศนคติที่มี ต่อการเลี้ยงดูเด็กดีขึ้นตามไปด้วย เพราะประสบกับความลำบากและปัญหาในการอบรมเลี้ยงดู เด็ก จึงอาจยังให้เกิดทัศนคติหรือท่าทีต่อการอบรมเลี้ยงดูในเชิงลบได้มากกว่า

นันทนา เตชะนนท์ (2538) ศึกษาการศึกษาการใช้เวลาในระหว่างปิดภาคเรียนของ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา กรุงเทพมหานคร และสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย ในกรุงเทพมหานคร นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ปีการศึกษา 2536 พบว่า นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษา

กรุงเทพมหานคร ใช้เวลาส่วนใหญ่ทบทวนบทเรียนที่เรียนมาแล้ว รองลงมาทำการบ้าน และกิจกรรมเข้าห้องสมุดน้อยที่สุด ด้านงานอดิเรก พบว่า ดูโทรทัศน์มากที่สุด รองลงมาอ่านหนังสือ

สุปราณี ประเสริฐ (2548) ศึกษา พัฒนาการด้านความสามารถในการเข้าใจทักษะของผู้อื่นในเด็กไทยอายุ 4-15 ปี พบว่า เด็กไทยอายุ 12 ปีมีความสามารถในการเข้าใจทักษะของผู้อื่นแล้ว โดยเริ่มมีความสามารถในการเข้าใจเมื่ออายุ 9 ปี ซึ่งเป็นช่วงอายุที่เด็กกำลังศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ขึ้นไป

เด็กในวัยเรียนประถมศึกษาชั้นนี้จะเริ่มซึมซับชีวิตทางสังคมจากเดิมที่เคยอยู่บ้านมาเป็นสังคมที่โรงเรียนตามลำดับ โดยนำเอาส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวกับสังคมในโรงเรียนหรือความรู้ที่ได้รับมาใช้ในชีวิตประจำวันที่บ้านเพิ่มมากขึ้น เวลาว่างจึงมีความสำคัญมาก ดังที่ Goodbey and Parker (1972) ได้ให้ความหมายและความสำคัญของการใช้เวลาว่างว่า การใช้เวลาว่างมีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นช่วงที่บุคคลใช้เวลาเพื่อตนเองเต็มที่ หลังจากเสร็จจากการทำงานประจำ และการทำกิจกรรมที่ผูกมัดต่างๆ นอกจากนี้การใช้เวลาว่างและนันทนาการยังช่วยสร้างพื้นฐานของตนเกี่ยวกับความต้องการมีโอกาสแสดงความสามารถพิเศษและมีความเป็นอิสระ เป็นความต้องการของมนุษย์

ดวงเดือน พิศาลบุตร (2515) ได้กล่าวเกี่ยวกับการใช้เวลาว่างว่า ถ้านักเรียนใช้เวลาว่างไม่ถูกต้องจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดพฤติกรรมไม่เหมาะสมขึ้น การใช้เวลาว่างเป็นหรือไม่เป็นนั้นจึงเป็นเรื่องที่มีส่วนทำให้นักเรียนพบความสำเร็จมากหรือน้อย ช้าหรือเร็วต่างกัน เป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง ครูผู้สอนและครูแนะแนว ที่จะต้องช่วยกันสร้างนิสัยที่ดีให้นักเรียนรู้จักแบ่งเวลาในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน และรู้จักใช้เวลาว่างที่มีอยู่ให้ถูกต้อง

สำเร็จ จันทริโกล (2524) ได้ศึกษาการใช้เวลาว่างของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษากรุงเทพมหานคร พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่ใช้เวลาว่างในการเป็นผู้บริการ คือ ฟังวิทยุ ชมโทรทัศน์มาก ซึ่งถ้าทำจนติดเป็นนิสัยย่อมมีผลเสียต่อการเรียน แสดงถึงใช้เวลาว่างไม่ถูกต้อง สมเจตน์ อภิภณฑริรักษา (2520) รวบรวมปัญหาที่นักเรียนมักประสบพบว่า นักเรียนมีปัญหาด้านการเรียน คือ ไม่รู้จักแบ่งเวลา และปัญหาการใช้เวลาว่าง คือ ไม่สนใจกีฬา มีเวลาว่างแต่ไม่ทราบว่าจะเล่นหรือทำอะไร

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นผู้นำ/ภาวะผู้นำ

2.3.1 บทบาทหน้าที่ของผู้นำกลุ่ม

ผู้นำกลุ่มถือเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการดำเนินงานของกลุ่ม ผู้นำกลุ่มที่ดีจะต้องมีบุคลิกภาพ มีทักษะความชำนาญ และรอบรู้งานในหน้าที่ของตน ทักษะของการเป็นผู้นำกลุ่มสามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ทักษะเชิงตอบสนอง (Reaction Skills) คือ ทักษะที่ผู้นำกลุ่มใช้เพื่อตอบสนองและรับรู้การสื่อความของสมาชิกกลุ่ม
2. ทักษะเชิงปฏิสัมพันธ์ (Interaction Skills) เป็นทักษะที่ผู้นำกลุ่มใช้เพื่อควบคุมและชี้นำปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่ม และยังช่วยเอื้ออำนวยต่อการปรึกษาเชิงจิตวิทยาด้วย
3. ทักษะเชิงปฏิบัติการ (Action Skills) เป็นเหมือนพาหนะที่ผู้นำกลุ่มใช้เพื่อส่งเสริมและกำกับกระบวนการของกลุ่ม

ในด้านบทบาทหน้าที่ของผู้นำกลุ่ม การที่กลุ่มจะพัฒนาไปอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ขึ้นอยู่กับการทำหน้าที่ของผู้นำเป็นหลัก โดยจากการศึกษาเรื่องการเป็นผู้นำของ รังสรรค์ ประเสริฐกุล (2544) กล่าวถึงภาระหน้าที่ของผู้นำกลุ่มไว้ดังต่อไปนี้

1. ส่งเสริมให้มีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม (Promoting Interaction) บรรยากาศที่สมาชิกภายในกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันจะช่วยให้อันหนึ่งอันเดียวกันเร็วขึ้น ผู้นำกลุ่มจะต้องทุ่มเทความพยายามของตนอย่างเต็มที่ เพื่อสนับสนุนการทำงานของกลุ่ม อย่างไรก็ตาม ผู้นำกลุ่มที่มีลักษณะครอบงำ (Dominate) ชอบสั่งสอนและตัดสินผู้อื่น จะเป็นการทำลายมากกว่าส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม
2. การใช้ทักษะเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน (Linking) และการที่ผู้นำได้ร่วมเปิดเผยความรู้สึกและการรับรู้ของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงแรกของการเริ่มกลุ่มถือเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์มากต่อการสนับสนุนให้สมาชิกกลุ่มได้พูดคุยเปิดเผยความในใจต่อกัน
3. เอื้ออำนวยให้มีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม (Facilitating Interaction) ภาระหน้าที่ในข้อนี้แม้จะคล้ายคลึงกับการส่งเสริมให้มีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม แต่มีคุณลักษณะเฉพาะที่แตกต่างหลายอย่าง การเอื้ออำนวยมีความหมายถึงการกระทำที่ช่วยเพิ่มพูนปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มให้มีสูงขึ้น โดยการที่ผู้นำกลุ่มจะแนะนำวิธีการให้เกิดการพูดคุยที่มีความหมายและก่อให้เกิดผลดีมากขึ้นขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่และการเปิดเผยตนเองของผู้นำกลุ่ม
4. การริเริ่ม (Initiating) หมายถึง การที่ผู้นำกลุ่มมีบทบาทอย่างแข็งขันในการก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม และกำหนดว่าปฏิสัมพันธ์นั้นจะมุ่งเน้นไปที่อะไร หน้าที่นี้จะมีประสิทธิภาพ

เพียงใดขึ้นอยู่กับความรู้เกี่ยวกับกระแสของกลุ่ม และความชำนาญของผู้นำกลุ่มในการค้นหาความต้องการของสมาชิก นอกจากนี้การริเริ่มยังมีประโยชน์ในการบรรเทาการวิตกกังวลของสมาชิกที่เป็นผลมาจากสถานการณ์ที่ไม่แน่นอน (Unstructured Situations) ทักษะเชิงปฏิบัติการ (Action Skills) มีความสำคัญต่อการทำหน้าที่นี้

5. การชี้นำ (Guiding) กลุ่มจะมีความซับซ้อนและมีศักยภาพอยู่ภายใน จึงจำเป็นต้องมีผู้คอยชี้นำทิศทางเพื่อให้ได้รับประโยชน์จากปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

6. การสอดแทรก (Intervening) การสอดแทรกจะถูกใช้เพื่อป้องกันสิทธิของสมาชิกบางคน หรือเพื่อขัดขวางมิให้สถานการณ์ที่อันตรายบางอย่าง (เช่น การวิจารณ์ที่ไม่เหมาะสม) เกิดขึ้น ซึ่งสถานการณ์เช่นนั้นอาจมีผลทำร้ายจิตใจของสมาชิกหรือขัดขวางการพัฒนาของกลุ่ม

7. การรวบรวมความรู้สึกลึกซึ้งนึกคิดเข้าด้วยกัน (Consolidating) หมายถึง การกระทำที่ผู้นำกลุ่มใช้เพื่อที่จะรวบรวมความคิดและความรู้สึกที่กระจัดกระจายกันมารวมกัน อันจะทำให้สมาชิกกลุ่มได้เข้าใจร่วมกัน ผู้นำกลุ่มจะต้องตระหนักว่าภายในกลุ่มมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน การกระทำหน้าที่นี้ก็เพื่อให้สมาชิกได้เข้าใจว่าพวกเขามีความคิดเห็นที่แตกต่างและเหมือนกันในจุดใด ทักษะที่เป็นประโยชน์ต่อหน้าที่นี้คือ การทำให้กระจ่าง (Clarifying) การสรุป (Summarizing) และการเชื่อมโยง (Linking)

8. การรักษากฎ (Rule – Keeping) การเข้ากลุ่มจะมีกฎของกลุ่มที่วางไว้แต่แรก ซึ่งผู้นำกลุ่มต้องพยายามให้สมาชิกรักษากฎนั้นเอาไว้ เพื่อให้กลุ่มดำเนินไปตามขอบเขตที่วางไว้

9. สนับสนุนให้สื่อความกันอย่างถูกต้อง (Enhancing Communication) หน้าที่นี้คือ การช่วยให้สมาชิกได้เปิดเผยตนเองให้เข้าใจตรงกันทั้ง 2 ฝ่าย ทักษะที่ใช้คือ ทักษะเชิงตอบสนอง (Reaction Skill) ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการฟังและเข้าใจของผู้นำกลุ่ม นอกจากนี้ผู้นำอาจช่วยให้สมาชิกได้ใช้คำพูดที่แทนความหมายได้อย่างถูกต้อง เช่น ให้พูดคำว่า “ฉัน” หรือ “ผม” แทนที่จะใช้คำว่า “เรา”

10. แก้ไขความขัดแย้ง (Resolving Conflicts) กลุ่มอาจมีความขัดแย้งเกิดขึ้นได้ ผู้นำกลุ่มจะต้องตระหนักว่าสาเหตุของความขัดแย้งมาจากที่ใด ผู้นำกลุ่มต้องรู้ว่าจะใช้วิธีการแก้ปัญหาแบบใด เมื่อไรควรเข้าไปช่วยแก้ไขและเมื่อไรควรปล่อยให้กลุ่มแก้ไขกันเอง

ระดมพลังของสมาชิกกลุ่ม (Mobilizing Group Resource)

ลักษณะพิเศษของการปรึกษาเชิงจิตวิทยาแบบกลุ่มอย่างหนึ่งคือ สามารถระดมพลังความช่วยเหลือจากสมาชิกในกลุ่มได้ แทนที่จะมีเพียงผู้นำกลุ่มคนเดียวเท่านั้น ซึ่งวัตถุประสงค์ของการทำหน้าที่นี้คือทำให้สมาชิกกลุ่มได้ช่วยเหลือตนเองด้วยการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ผู้นำกลุ่ม

จะต้องมีความเต็มใจที่อยู่หลังจาก และปล่อยให้สมาชิกกลุ่มมีบทบาทมากขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดผลคือ สมาชิกกลุ่มจะรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าเป็นที่ยอมรับนับถือจากผู้อื่นมากขึ้น

2.3.2 ประเภทของผู้นำ

เนื่องจากเรื่องผู้นำมีผู้นำมาศึกษาในแง่มุมต่างๆมากมายและได้มีการจำแนกผู้นำตามทัศนคติต่างๆ ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

1. ผู้นำที่จำแนกตามการใช้อำนาจทันที เป็นผู้นำที่รู้จักกันแพร่หลาย มี 3 ประการคือ

1.1 ผู้นำแบบเผด็จการ ผู้นำประเภทนี้มีความเชื่อมั่นในตนเองในระดับสูง ชอบใช้อำนาจสั่งการ ตัดสินปัญหาด้วยอารมณ์ นับได้ว่าขาดหลักมนุษยสัมพันธ์อย่างยิ่ง เพราะขาดการยกย่องให้เกียรติผู้อื่น ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นผู้อื่น ไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ ปฏิบัติต่อผู้อื่นเหมือนกันทุกคน คือ ใช้คำสั่งให้ปฏิบัติตามอย่างเดียว การปฏิบัติตนเช่นนี้ ย่อมทำให้ผู้ร่วมงานเกิดความไม่พอใจ หหมดกำลังใจในการทำงาน

1.2 ผู้นำแบบตามสบาย ผู้นำประเภทนี้เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ในระดับต่ำ เพราะไม่สนใจผู้ร่วมงาน ไม่สนใจงาน วางตัวโดดเดี่ยวไม่มีการควบคุมการทำงาน ผู้ร่วมงานบางคนอาจจะพอใจเพราะไม่ต้องทำอะไร แต่ผู้ร่วมงานส่วนใหญ่จะไม่พอใจเพราะผู้ร่วมงานต้องการความสำเร็จ ต้องการเกียรติยศชื่อเสียง แต่ผู้นำประเภทนี้ไม่อาจสนองความมุ่งการดังกล่าวได้

1.3 ผู้นำแบบประชาธิปไตย ผู้นำประเภทนี้ใช้หลักมนุษยสัมพันธ์ในระดับสูง คือ การให้เกียรติ ยอมรับผู้ร่วมงาน โดยเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น จัดสรรแบ่งงานเหมาะสม และสอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างบุคคล รับฟังความคิดเห็นและคำแนะนำ ให้เสรีภาพในการทำงานและวิพากษ์วิจารณ์

2. การจำแนกผู้นำตามพฤติกรรมที่แสดงออกแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ

2.1 ผู้นำที่เน้นงาน ผู้นำประเภทนี้ไม่สนใจการสร้างมนุษยสัมพันธ์ เพราะถือว่าประสิทธิภาพของการบังคับบัญชาอยู่ที่งาน การวางแผนวินิจฉัยสั่งการและความรับผิดชอบจะเน้นความสำเร็จของงานเท่านั้น ผู้ร่วมงานอาจจะหมดกำลังใจในการทำงานได้ เพราะไม่ได้รับการเอาใจใส่จากผู้นำเท่าที่ควร

2.2 ผู้นำที่เน้นผลงานและความพอใจของบุคคลทุกฝ่าย ผู้นำประเภทนี้เข้าใจธรรมชาติมนุษย์ คำนึงถึงผู้ร่วมงานในระดับสูง เพราะผู้นำประเภทนี้คิดว่าประสิทธิภาพของงานจะเกิดขึ้นได้เพราะความพึงพอใจของผู้ร่วมงาน โดยให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมในการวางแผน วินิจฉัยสั่งการ ร่วมรับผิดชอบ ผลสำเร็จของงานเป็นกลุ่ม ผู้นำประเภทนี้ย่อมมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้ร่วมงาน

2.3 ผู้นำที่เน้นประสิทธิภาพของการบังคับบัญชา ผู้นำประเภทนี้ถือว่าประสิทธิภาพของงานจะเกิดขึ้นได้โดยการให้สินจ้างรางวัล ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดผลงานและความสำเร็จ ก็นับได้ว่าผู้นำประเภทนี้สร้างมนุษยสัมพันธ์ด้วยการใช้สิ่งจูงใจที่เป็นรางวัล

ผู้นำประเภทต่างๆ จะมีบทบาทในการบริหารงานองค์การแตกต่างกันตามบุคลิกภาพของแต่ละคน แต่ผู้นำที่มีประสิทธิภาพจะมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ร่วมงาน ซึ่งจะมีผลต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงาน

2.3.3 ทักษะความเป็นผู้นำและบุคลิกภาพทั่วไปของผู้นำ

1. ความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-confidence) เป็นการแสดงพฤติกรรมของบุคคลในสถานการณ์ต่างๆ ในลักษณะที่มีความสงบและเป็นผู้นำที่ดีได้แม้จะอยู่ภายใต้ภาวะแรงกดดันและภาวะวิกฤติ จึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้นำที่จะต้องมีความเชื่อมั่นในตนเองอย่างแท้จริง ซึ่งจะสังเกตได้จากการใช้คำพูดที่จริงจัง การรักษาอาการปฏิกิริยาที่ดี และการแสดงท่าทางที่เหมาะสม ซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งแสดงถึงความเชื่อมั่นในตนเองด้วย

2. การสร้างความไว้วางใจได้ (Trustworthiness) เป็นบุคคลที่มีลักษณะซื่อสัตย์ ซื่อตรง และสามารถสร้างความเชื่อถือแก่กลุ่มผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้ที่เกี่ยวข้อง สมาชิกของกลุ่มจะมีความเชื่อมั่นว่าผู้นำต้องแสดงความซื่อสัตย์ ความมั่นคง และเป็นผู้ที่สามารถเชื่อถือได้ จึงจะสามารถก่อให้เกิดความไว้วางใจแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องได้

3. ลักษณะที่เด่น (Dominance) เป็นลักษณะเด่นของผู้นำที่มีเหนือบุคคลอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัดในด้านต่างๆ ผู้นำที่มีลักษณะโดดเด่นมักจะถูกมองว่าเป็นคนหยิ่งหรือทำตัวเป็นนาย ซึ่งความจริงแล้วความโดดเด่นจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นลักษณะเฉพาะตัวของผู้นำ ดังรูป

1. ลักษณะทางกายภาพ (Physical characteristics) กระฉับกระเฉง กระปรี้กระเปร่า	4. บุคลิกภาพ (Personality) กระตือรือร้น มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความซื่อสัตย์ มีจริยธรรม ความเชื่อมั่นในตนเอง	6. ลักษณะด้านสังคม (Social characteristics) ความสามารถที่จะสร้าง ความร่วมมือ
---	--	---

2. ภูมิหลังทางสังคม (Social background) ความสามารถในการ ปรับเปลี่ยน	5. ลักษณะที่สัมพันธ์กับงาน (Work-related characteristics) มีกระตุ้นที่จะนำไปสู่ ความสำเร็จ แรงกระตุ้นที่นำไปสู่ความ รับผิดชอบ มีความรับผิดชอบเพื่อให้งาน บรรลุเป้าหมาย การมุ่งมั่นในการทำงาน	การร่วมมือ ความเป็นที่นิยมชอบ มีชื่อเสียง ความสามารถด้าน สังคม : ทักษะในการติดต่อ ระหว่างบุคคล การมีส่วนร่วมในสังคม รู้จักกาลเทศะ : มี ความสามารถในการเจรจา
3. สติปัญญาและ ความสามารถ (Intelligence and ability) การตัดสินใจ, วิจารณ์ญาณ ความรู้ ทักษะการพูด		

Daft (1999 อ้างถึงในรังสรรค์ ประเสริฐศรี, 2544: 37)

4. เป็นคนกล้าแสดงออก (Extroversion) เป็นบุคลิกลักษณะที่มีการแสดงออกที่เด่นชัดในสังคมและมีบุคลิกลักษณะโดดเด่น โดยจะทำให้คนที่ทำงานด้วยเกิดความสบายใจและกล้าที่จะแสดงความคิดเห็น นอกจากนี้ยังช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มและช่วยให้การทำงานกับสมาชิกของกลุ่มง่ายขึ้น ตลอดจนสามารถสร้างพลังกลุ่มและสร้างทีมงานได้ดี

5. การเป็นคนที่มีการแสดงออกที่เหมาะสม (Assertiveness) เป็นความเปิดเผยเจียมขนาดในการแสดงความต้องการ ความคิดเห็น ความรู้สึก และทัศนคติ การเป็นคนที่มีการแสดงออกที่เหมาะสมจะช่วยผู้นำในการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย สามารถเผชิญกับปัญหาภายในสมาชิกกลุ่ม

6. ความมั่นคงทางอารมณ์ (Emotional stability) เป็นความสามารถในการควบคุมอารมณ์ในการโต้ตอบได้อย่างเหมาะสมแม้ในภาวะวิกฤต อารมณ์ที่มั่นคงเป็นคุณลักษณะภาวะผู้นำที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยให้แก้ไขสถานการณ์ให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี

7. ความกระตือรือร้น (Enthusiasm) เป็นการแสดงออกด้วยความสนใจและตั้งใจในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างกระตือรือร้น ผู้นำสามารถแสดงความกระตือรือร้นทั้งด้วยการใช้คำพูดและการแสดงออก เช่น การใช้ท่าทาง เป็นต้น ในสถานการณ์การบริหารจะต้องการผู้นำซึ่งกระตือรือร้นเพื่อจูงใจให้เกิดพฤติกรรม การสร้างสรรค์ การทำงาน ตลอดจนช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสมาชิกในทีมงาน

8. มีอารมณ์ขัน (Sense of humor) เป็นการแสดงออกของความเป็นคนมอารมณ์ดีและมองเหตุการณ์หรือสิ่งต่างๆ โดยไม่รู้สึกเครียด อารมณ์ขันจะถือเป็นบทบาทที่สำคัญของผู้นำ

อารมณ์ขันจะช่วยลดความตึงเครียด ความน่าเบื่อหน่าย และความไม่ถูกต้อง ตลอดจนช่วยให้มีอำนาจเหนือกลุ่มได้

9. ความเป็นคนอบอุ่นหรือมีความเอื้ออารี (Warmth) เป็นการแสดงความเห็นอกเห็นใจ มีอารมณ์มั่นคง เข้าใจในสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นและพร้อมที่จะช่วยเหลือแก้ไขปัญหา โดยช่วยให้ภาวะผู้นำมีประสิทธิภาพดังนี้ (1) ช่วยให้เกิดความสะดวกในการสร้างความสมานใจกัน หรือความมีไมตรีให้กับสมาชิกของกลุ่ม (2) เป็นคุณลักษณะพิเศษของภาวะผู้นำที่มีความสามารถพิเศษ (3) เป็นคุณลักษณะที่ทำให้สมาชิกกลุ่มเกิดอารมณ์ดีและช่วยสร้างบรรยากาศในการทำงาน

10. มีความอดทนสูงต่อความเครียด (ความผิดหวังหรือคับข้องใจ) (High tolerance for frustration) เป็นความสามารถที่จะเผชิญปัญหาและสามารถแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปได้ด้วยดีได้ เนื่องจากผู้นำต้องเผชิญหน้ากับปัญหา ความผิดหวัง และความตึงเครียดมากมาย ดังนั้น ผู้นำจึงต้องมีความอดทนสูงและสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยสุขภาพจิตที่ดี

11. การรู้จักตนเองและมีวัตถุประสงคิในการทำงาน (Self-awareness and self objectivity) เป็นการรับรู้ในจุดแข็งและจุดอ่อนของตนเองซึ่งจะช่วยให้เขาสามารถที่จะใช้จุดแข็งของเขาให้เกิดประโยชน์ และพัฒนาแก้ไขจุดอ่อนของตนเองได้ ตลอดจนสามารถสร้างความไว้วางใจให้กับทีมงานเพื่อให้งานกลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้

2.3.4 แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะผู้นำของเด็ก

อูษณีย์ โทธิสุข (2543) ได้อธิบายคุณลักษณะที่บ่งชี้ว่าเป็นการมีลักษณะผู้นำของเด็กไว้ดังนี้

1. มีความสนใจใฝ่รู้อย่างกว้างขวาง
2. ชอบเป็นผู้นำกลุ่ม
3. เป็นคนมีอารมณ์ขัน
4. มีวิธีการสื่อสารและปฏิบัติกับบุคคลต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์
5. สามารถจับประเด็นปัญหาและเข้าถึงต้นเหตุที่แท้จริงของปัญหาได้อย่างรวดเร็ว
6. มักถูกเรียกร้องจากกลุ่มให้เป็นผู้ดำเนินการเล่นเกมหรือทำกิจกรรมต่างๆ
7. มีความสามารถในการตัดสินใจ
8. มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับทุกเพศ ทุกวัย ชอบทำความรู้จักกับผู้คน
9. ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี
10. กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำ กล้ารับผิดชอบ

11. กล้าแสดงความคิดเห็นในที่ชุมชน
12. มีความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่ว่าจะอยู่ในกลุ่มเพื่อนหรืออยู่ในกลุ่มผู้ใหญ่
13. ปรับตัวต่อสถานการณ์ใหม่ได้ดี (มีความคิดและการกระทำที่ยืดหยุ่น ควบคุมอารมณ์และความรู้สึกได้ เช่น ไม่รู้สึกไร้ค่าหรืออารมณ์เสียเมื่อมีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากกิจวัตรประจำวัน)
14. พร้อมที่จะรับความคิดใหม่ๆ และคำวิพากษ์วิจารณ์
15. แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี
16. ชอบอาสาเป็นคนจัดการในทุกเรื่อง
17. ชอบเล่นหรืออยู่กับคนหมู่มาก
18. เพื่อนๆชอบที่จะเล่นด้วย
19. สามารถวางแผนและจัดการเรื่องต่างๆได้ดี
20. มีความรับผิดชอบสูง เอาใจใส่ในงานและตั้งใจทำให้ดีที่สุด
21. สร้างศรัทธา ความเชื่อมั่น และสามารถชักจูงคนอื่นให้คล้อยตามได้
22. เป็นคนกว้างขวาง เป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับในกลุ่ม
23. ชอบทำงานหลายอย่างและทำอย่างทุ่มเท
24. สามารถควบคุมการดำเนินงานในกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายได้
25. มีความเข้าใจลึกซึ้งและว่องไวในเรื่องเหตุและผลที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคน
26. ชอบขบคิดปัญหายากๆเกี่ยวกับสังคม (อาจเป็นสังคมในบ้าน โรงเรียน หรือชุมชนก็ได้)
27. ไม่ยอมจำนนต่อปัญหาหรืออุปสรรคใดๆ
28. รู้จักใช้หลักการหรือแนวคิดใหม่ๆในการแก้ปัญหา
29. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ทางการจัดระบบทางสังคม (เช่น เมื่อเห็นความไม่ยุติธรรม อาจริเริ่มนำกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไข โดยไม่ปล่อยให้ผ่านไป)
30. กล้าเสี่ยง
31. สนุกกับงานที่ต้องตัดสินใจ
32. รักความยุติธรรม
33. รู้จักใช้ข้อมูลจากแหล่งต่างๆให้เป็นประโยชน์
34. สามารถควบคุมการดำเนินงานในกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้นำของเด็ก

Chen, Rubin และ Li (1995) ได้ทำการศึกษาพบว่า ความเป็นผู้นำจะต้องมีคุณลักษณะที่แข็งแกร่งมากจนบางครั้งถูกมองว่าเกือบจะก้าวร้าว (Aggressive-Disruption) แต่จะเป็นผู้นำที่

ได้รับการยอมรับในกลุ่มมากกว่าเด็กที่มีคุณลักษณะอ่อนน้อม เก็บตัว (Sensitivity-Isolation) โดยถึงแม้ว่าเด็กที่มีนิสัยแข็งกร้าวจะมีอารมณ์ขันบ้าง แต่ความแข็งกร้าวและช่างสังคมนักก็ยังเป็นลักษณะที่เด่นชัดกว่าในการรับรู้ความเป็นผู้นำของเด็ก

Strang (2004) ได้ทำการศึกษาพบว่า ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของผู้นำที่เป็นตัวชี้วัดความเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำนั้นไม่สามารถอธิบายถึงตัวผู้นำหรือนำมาทำนายพฤติกรรมผู้นำได้ตามทฤษฎีเสมอไป ความสามารถของผู้นำที่จะประสบความสำเร็จแต่ละคนยังขึ้นกับสภาพการณ์บริบททางสังคม รูปแบบการจัดการและการดำเนินงานด้วย

Frances A. (2004) ได้ทำการศึกษาพบว่า เด็กที่มีพรสวรรค์ในด้านต่างๆควรมีการส่งเสริมให้พัฒนาด้านทักษะความเป็นผู้นำด้วย ไม่ใช่มุ่งเน้นแต่พรสวรรค์ในสิ่งที่เด็กมีเท่านั้น (เช่น เด็กที่มีพรสวรรค์ทางทักษะด้านคณิตศาสตร์ก็ควรมีการพัฒนาด้านการเป็นผู้นำควบคู่ไปด้วย) เพราะจะส่งผลต่อการประสบความสำเร็จในชีวิตของเด็ก

Hoglund และ Leadbeater (2004) ได้ทำการศึกษาพบว่า อิทธิพลของความเป็นปัจเจกบุคคลและการมีปฏิสัมพันธ์ในชั้นเรียน ครอบครัว ประเภทโรงเรียน มีผลต่อทักษะการเข้าสังคมของเด็กทั้งพฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับและพฤติกรรมที่เป็นปัญหาสังคม เช่น ในด้านทักษะการสื่อสาร การควบคุมอารมณ์ และพฤติกรรมที่เป็นปัญหากับสังคม เช่น ความก้าวร้าว เป็นต้น

Chang (2004) ได้ทำการศึกษาพบว่า การยอมรับพฤติกรรมความเป็นผู้นำที่แข็งแกร่งนั้นไม่ได้ถูกตีความและยอมรับในแบบเดียวกันในทุกสังคม บางสังคมจะมีการยอมรับผู้นำที่มีพฤติกรรมอ่อนน้อม โดยขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยม ประเพณีที่สืบทอดกันมาซึ่งส่งผลต่อการยอมรับผู้นำในรูปแบบที่แตกต่างกัน โดยจากการวิจัยพบว่าสังคมตะวันตกจะยอมรับผู้นำที่มีความแข็งแกร่งเป็นลักษณะเด่น แต่สังคมตะวันออก เช่น ประเทศจีน จะยอมรับผู้นำที่มีความนอบน้อมและถ่อมตนเป็นลักษณะเด่นมากกว่า นอกจากนี้ การตีความหมายของคำ เช่น การเคารพ ยังส่งผลต่อการเป็นผู้นำในความหมายที่แตกต่างกันอีกด้วย

Farmer et al. (2002) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับความแข็งกร้าวของเด็ก (aggressive) พบว่า ความแข็งกร้าว แข็งแกร่งที่เป็นลักษณะผู้นำของเด็กแบ่งเป็น 4 ระดับ โดยเด็กที่มีความแข็งกร้าวมากอย่างชัดเจน (aggressive) จะเป็นสมาชิกของกลุ่มที่จัดเป็นเด็กแข็งกร้าว แต่เด็กที่แข็งกร้าวอาจไม่ได้อยู่ในกลุ่มเพื่อนที่แข็งกร้าวมากอย่างชัดเจนเสมอไป โดยอาจเป็นสมาชิกของกลุ่ม

เด็กแฉงกร้าวหรือกลุ่มลักษณะผสม (mixed group) ก็ได้ แต่เด็กที่แฉงกร้าวที่ไม่เป็นที่ยอมรับในกลุ่มเพื่อน (unpopular) มักจะเป็นสมาชิกของกลุ่มไม่แฉงกร้าว (nonaggressive) แต่ตัวเด็กเองเป็นเด็กที่มีลักษณะแฉงกร้าวมาก

อุษณีย์ โพธิสุข (2543) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพเด็กและการคัดเลือกเด็กที่มีความสามารถพิเศษในด้านต่างๆหรือเด็กปัญญาเลิศ โดยอธิบายถึงคุณลักษณะต่างๆที่จะเป็นตัวชี้วัดความเป็นเลิศในด้านต่างๆของเด็ก เช่น ลักษณะด้านสติปัญญา(การรู้คิด) ลักษณะของนักคณิตศาสตร์ ลักษณะของนักวิทยาศาสตร์ ลักษณะผู้นำ ลักษณะของศิลปิน ลักษณะของนักภาษา ลักษณะของนักดนตรี ลักษณะของนักกีฬา ลักษณะของนักวิชาการ ฯลฯ ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้ นำแนวคิดการชี้วัดความสามารถด้านความเป็นผู้นำมาใช้เป็นกรอบในการสร้างแบบทดสอบเพื่อวัดระดับความเป็นผู้นำของเด็ก